

Žarko Jokanović

Nada Budisavljević:
**MOJA SESTRA
JOVANKA
BROZ**

■ Laguna ■

Copyright © 2015, Žarko Jokanović
Copyright © ovog izdanja 2015, LAGUNA

Fotografije iz privatne arhive Nade Budisavljević.
Nekoliko fotografija objavljuju se ljubaznošću
Rasima Ljajića, arhive „Blica“ i arhive Muzeja istorije
Jugoslavije.

*Jovanki Broz,
ženi koja je obeležila čitavu jednu epohu.
Onoj koja nije dočekala pravdu, ali zaslužuje istinu.*

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SADRŽAJ

REČ AUTORA

1. *Istina koja će mnoge iznenaditi*..... 11
2. *Nada Budisavljević – sestra koja je znala sve*..... 13
3. *Jovanka – antička heroina našeg doba*..... 14

Detinjstvo u zbegu i sirotištu	21
Tri sestre na okupu	29
Od majke je napravila ikonu	43
Moj zet Josip Broz Tito	45
Voleli su se do poslednjeg daha	61
Od Jovanke su ljudi svašta tražili.....	68
<i>Galebom</i> po svetu	71
Moj posao kod Tita u kabinetu.....	89
Svedok sam dešavanja u Užičkoj 15.....	101
Brioni i Vanga	125
Sve naše pudlice	139
Ikona stila	147
Domaćica Jugoslavije	159
Miljenica svetskih državnika.....	170
U društvu glumaca i pisaca	189
Volela je sve što voli Tito	199
Jovanka i politika	213
Gospodin Tito.....	219
Od prijateljâ do dušmana	225
Pokušaji atentata na Tita.....	242
Poltroni su postali egzekutori	247

Razdvajanje Tita i Jovanke	253
Nisu joj dozvolili da ga poseti u bolnici	276
Jezivi detalji o Titovoj smrti i sahrani	280
Brutalno izbacivanje iz kuće	289
Progonstvo i izolacija	301
Odbolovala je raspad Jugoslavije	316
Sumnjali su da sam odnela Jovankine memoare u London.....	321
Rasim Ljajić joj je jedini pomogao	325
Mnogo mraka i poneko svetlo	332
Zle knjige	344
Nedostajalo joj je more	349
Garderoba – jedino vlasništvo	356
Bela, čao	360
Šta bih joj danas rekla	372
<i>O autoru</i>	375

REČ AUTORA

1.

ISTINA KOJA ĆE MNOGE IZNENADITI

Neke misterije će biti razjašnjene, a neke će se tek pojaviti

U zvaničnoj rezidenciji predsednika Jugoslavije maršala Josipa Broza Tita u Užičkoj 15 u Beogradu, na prvom spratu nalaze se tri spavaće sobe. U jednoj je bio Tito, u drugoj njegova supruga Jovanka, a u trećoj njena najmlađa sestra Nada Budisavljević.

Tokom dvadeset pet godina zajedničkog života Tita i Jovanke Nada Budisavljević je svakodnevno tu.

Najpre je tu četiri godine živela, a jedno vreme je bila i zvanično zaposlena u Titovom kabinetu.

Nakon prelaska u svoj stan svakog dana dolazi i pomaže Jovanki u obavljanju njenih obaveza.

Ceo svoj život stavila je u službu svoje sestre. Svakodnevno. Bila joj je i šefkabineta i sekretarica, sobarica, stilistkinja, garderoberka, vozač, pratilac na brojnim putovanjima. I njena kuvarica, šnajderka, negovateljica, medicinska sestra i maserka u danima njene nemoći.

Bila joj je sve. I ispovednik i dežurni krivac. Jedina osoba od poverenja i njen verni pratilac. I tokom Jovankinih zajedničkih godina sa Titom i nakon toga, tokom njene tridesetšestogodišnje izolacije. Do poslednjeg dana Jovankinog života.

Jednom prilikom Krleža joj je rekao:

„Sve znate, sve vidite, sve čujete i ćutite, ni o čemu reč ne govorite.“

Sada je prvi put progovorila o svemu.

Ova knjiga je ispovest Nade Budisavljević, jedna vrsta nastavka autentične Jovankine ispovesti objavljene u prethodnoj knjizi Žarka Jokanovića, *Jovanka Broz – Moj život, moja istina*.

Ovo je Nadina priča o njenoj sestri Jovanki Broz, o njenim najintimnijim trenucima, kako u vremenu uspona, tako i u vremenu njenog pada i izolacije. Ovo je priča i o Titu, koga je doživljavala kao oca, priča o njihovom zajedničkom životu, o jednom vremenu, o mnogim ljudima.

Ovo je ispovest jedinog živog svedoka svakodnevnog života Tita i Jovanke, jedinog svedoka brojnih burnih događaja.

Do sada nepoznate priče iz Titovog i Jovankinog života Nada Budisavljević priča u uverenju da je posle niza neistina, laži, podmetanja i spletki konačno došlo vreme i za istinu.

Istinu – koja će mnoge iznenaditi.

Jer, neke misterije će biti razjašnjene, a neke će se tek pojaviti.

2.

NADA BUDISAVLJEVIĆ

Sestra koja je znala sve

Rođena je 25. oktobra 1936. godine, u selu Pećani u Lici, kao peto, najmlađe dete Miće i Milice Budisavljević.

Majka joj je umrla kada je imala šest meseci, a oca je izgubila tokom rata, kada je poginuo i njen najstariji brat Maksim. Brat Petar je poginuo nakon završetka rata.

Sa sestrom Zorom odvedena je u dečji dom, gde ih je 1947. godine pronašla njihova najstarija sestra Jovanka, koja ih je odgajila i školovala. Nakon Jovankine udaje za Josipa Broza Tita 1952. godine i on postaje njen i Zorin staratelj.

Jedno vreme je živela sa Titom i Jovankom u Užičkoj 15, a nakon odseljenja svaki dan provodi tamo, pomažući Jovanki u njenim svakodnevnim obavezama.

Išla je u Osmu mušku gimnaziju, koja kasnije postaje Peta mešovita gimnazija. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1960. godine je u roku završila engleski jezik i literaturu, svetsku književnost i italijanski jezik.

Posle godinu i po dana čekanja na posao, Tito je zapošljava u svom Kabinetu, gde je radila do 1963. godine, kada je dala otkaz.

Te godine se zapošljava u Vojnoj školi stranih jezika, gde ostaje do penzionisanja 1996. godine.

Bila je prevodilac pri Mirovnoj misiju Ujedinjenih nacija u Erdeviku 1992. godine.

Deset godina je honorarno radila u Vojnoj akademiji.

Ceo život je posvetila svojoj sestri Jovanki. Svakodnevno je bila njen jedini oslonac i njena najveća podrška. Brinula je o njoj do poslednjeg dana Jovankinog života.

Živi u Beogradu. Ima sestru Zoru i sestrice Gorana i Zorana.

3.

JOVANKA – ANTIČKA HEROINA NAŠEG DOBA

*Sve je u ovoj zemlji moglo da se slomi i uništi,
sem ponosne Jovanke Broz*

Jovanka Budisavljević Broz, prva dama nekadašnje Jugoslavije opčinjavala je domaću i svetsku javnost, pleneći svojom raskošnom lepotom i dostojanstvenim držanjem, očaravajućim osmehom i prepoznatljivom punđom, uvek besprekorno doterana i elegantna. Ponosna i svoja, uzdignute glave do poslednjeg dana. Antička heroina svog vremena.

Prvoborac od svoje sedamnaeste godine, partizanka koja je svojom hrabrošću spasla ranjenike u Drvaru, dva puta ranjavana, čak je ranjena preplivala reku Lim, borac sa Sremskog fronta, u dvadeset prvoj godini odlikovana ordenom za hrabrost, potpukovnik po činu, prva dama nekadašnje Jugoslavije, idejni tvorac Pokreta nesvrstanih. Svojim neizmernim doprinosom celu jednu zemlju činila je većom i značajnijom, boljom i uspešnijom.

Bila je Titov glas razuma, brana protiv poltrona i kabadahija koji su hteli da manipulišu njime. Ne slučajno, njen progon i izolacija poklapaju se sa počecima razbijanja Jugoslavije, a Jovanka je bila prva prepreka koju je trebalo odstraniti. Međutim, sve je u ovoj zemlji moglo da se slomi i uništi, sem ponosne Jovanke Broz.

Pred kraj Titovog života, nasilno je odvojena od njega, a posle njegove smrti postaje najproganjanija žena na prostoru bivše Jugoslavije. O njenim zaslugama bilo je zabranjeno govoriti, dok su se o njoj perfidno plasirale najmonstruoznije laži.

„Bog mi je dao divan život pored Tita. Ali koliko godina mi je bilo lepo - još više godina sam bila proganjana, mučena i zlostavljana.“

Čitav sistem, sa svim svojim mehanizmima moći urotio se protiv jedne bespomoćne žene. Bez krivice kriva, bez suđenja osuđena, izolovana, lišena svih građanskih prava, proganjana, mučena, klevetana, omalovažavana, izložena psihološkoj torturi, zatočena u neljudskim uslovima. Bestidno bezakonje i nasilje kojem je bila izložena, ući će u anale beščašća i srama svih država koje su ovde postojale.

A ona im je, na sve to, njoj svojstvenim prkosom, poručivala:

„Živim iz inata, da ispravim nepravdu.“

Slamali su je, ali je nisu slomili, ponižavali su je, ali je nisu ponizili. Ako se jednoga dana bude pravila Enciklopedija ponosa i dostojanstva, njena slika će svakako biti na naslovnoj strani.

„Ali dođe odozgo onaj inženjer koji sve poravnja. Taj inženjer sve vidi. Ta pravda je jako spora, ali ipak dođe. A, da li ću ja doživeti pravdu, neku ne znam. Volela bih da doživim. Ali ne znam da li ću.“

Pravdu, nažalost, nije doživela. Ali je doživela neizmerenu ljubav, poštovanje i divljenje. Ono što nikada nisu i neće njeni progonitelji.

Plenila je svojim kristalno bistrim umom, neverovatnom sposobnošću da se seti svakog događaja, imena, datuma, detalja. Vedra, duhovita, izrazito lepa, borbena, ponosna, jednostavna, mudra i analitična, očaravala je svojom iskrenošću, impresivnom pojavom i prefinjenim manirima. Duhovita i šarmantna, zvonkog osmeha, do samog kraja je bila ona naša nekadašnja Joka koju pamtimo, ona koju su

desetine miliona ljudi naprosto obožavali. I nisu je zaboravili. Niti će je ikada zaboraviti.

Sa Jovankom Broz stupio sam u kontakt 2005. godine, sa željom da joj pomognem. Imali smo zajedničke prijatelje, pa je možda to presudilo da ima poverenja u mene i da mi otvoreno i bez zazora ispriča mnoge detalje iz svoga života. Uz nju sam bio do poslednjih trenutaka njenog života. Kad sam joj saopštio da će njena poslednja želja biti ispunjena, stegla mi je ruku i preko cevi aparata za disanje, na njenim usnama video sam reči:

„Hvala vam.“

Naša mala Ličanka, prvoborac i antifašista, prva dama zemlje koje više nema. Umrkla je 20. oktobra, na dan oslobođenja Beograda od fašista. Otišla je poslednja istorijska ličnost sa ovih prostora.

Čak i svojom smrću kao da je iz pepela ponovo podigla ceo antifašistički pokret, sramno slaman i unižavan poslednjih decenija. Ali, pored ponosa i tuge, ostao je i ogroman utisak gorčine i prokletstvo učinjene nepravde. Jer, priča o Jovanki Broz je priča o svima nama.

Iza sebe nije ostavila ništa materijalno. Ostavila je samo svoje časno ime. Baš onako kako je to rekao na sahrani njen sestrić Goran Aleksić:

„U mladosti i starosti, u imanju i nemanju krasili su je ponos, poštenje i dostojanstvo.“

Takvu je pamtimo, takvom će je i večnost znati.

Uprkos otporima nekih moćnih pojedinaca, sahranjena je 26. oktobra 2013. godine, u Kući cveća. Pored čoveka koga je do poslednjeg daha neizmerno volela i koji je nju neizmerno voleo do svog poslednjeg daha. Bila je to kap pravde u okeanu nepravde.

Ispunjena je njena najveća i poslednja želja, ono što sam joj i obećao u bolnici nekoliko dana pre njene smrti - da će i u večnosti biti pored nje.

Uz zvuke svoje omiljene partizanske pesme *Bela, čao*, otišla je u večnost Jovanka Budisavljević Broz, najdostojanstenija i najprogonjenija žena našega doba. Ispraćena suzama svojih obožavanih sestara Nade i Zore, svojih voljenih sestrića Gorana i Zorana, svojih rođaka, saboraca i prijatelja, brojnih znanih i neznanih poštovalaca iz svih krajeva bivše Jugoslavije i sveta.

Sećanja onih koji vas vole neka vam i dalje „griju dušu“.

BELLA CIAO

(Zbogom lepotice)

I jednog dana, kad se probudih
i okupator beše tu,
u partizane ja moram poći
i tamo naći topli dom.
I ako umrem, kao partizan,
ti iskopaj meni grob,
sahrani me gore, u planinama,
ispod senke divnog cveta.
I svi oni ljudi, koji tu prođu,
reći će „kakav divan cvet“.
I ovo je cvet partizana,
koji je umro za slobodu.
O, bela čao, bela čao, bela čao, čao, čao...

Stojim iza svake reči
napisane u ovoj knjizi.

Nada Budisavljević

DETINJSTVO U ZBEGU I SIROTIŠTU

JOVANKA ME NEGOVALA KAD JE MAJKA UMRILA

Zovem se Nada Budisavljević.

Najmlađa sam sestra Jovanke Budisavljević Broz.

Rođena sam 25. oktobra 1936. godine, u selu Pećani, u Lici, od oca Miće i majke Milice Budisavljević, koji su imali petoro dece: Maksima, Jovanku, Petra, Zoru i mene.

Imala sam šest meseci kad mi je majka umrla.

Mene je Jovanka presvlačila, negovala, čuvala kad sam bila beba.

Pre rata, sećam se samo Jovanke. Kao prelepe devojke dugačke crne kose spletene u samo jednu pletenicu. U jednu veliku debelu pletenicu, koja je visila do pola leđa. I onda je ona otišla u rat. Otišla je u partizane, ali ja se ne sećam ni kad, ni kako se to desilo.

I mi se više nismo videle tokom rata. A u toku rata desile su nam se najstrašnije stvari.

KRVAVI USKRS

Videla sam mrtvog brata Maksima. I to je strašna priča.

Bila sam mala. Znam da je bio Uskrs i da smo mi tog dana bili jako veseli. Bio je divan dan i sve je bilo kako treba.

A onda su došli neki ljudi, ujutru zakucali na naš prozor i rekli našem ocu da su mu doneli mrtvog sina. I onda su oni njega uneli u našu sobu i stavili ga na sto. Ja sam videla samo krvav šinjel. Od celog brata sećam se samo njegovog krvavog šinjela jer su nas brzo izveli napolje. Ne znam kako je izgledao. Poginuo je dan nakon svog dvadesetog rođendana.

Drugi naš brat, Petar, istog tog dana pobegao je u partizane.

U toku rata smo se zadesili u nekom selu koje je spaljeno. Bili smo u zbegu. Znam da sam se kao dete isto toliko bojala četnika koliko i ustaša, jer su i jedni i drugi klali. Ja sam i ustaše i četnike tretirala na isti način. Mi smo se njih plašili.

Ustaše su došli sa Udbine u selo Jošane i izvršili masakr. U kući naše tetke, rođene sestre naše majke, ubili su devetoro ljudi. I ranili nekoliko njih. Tada smo pobjegli u neku šumu Bubinku i nismo se vraćali kući.

A na isti način smo se plašili i četnika. Delovali su zastrašujuće. Imam strašne uspomene iz tog rata. Ja te priče kasnije nisam želela da slušam.

Otac je bio sa nama. A, kada je naša kuća u ratu izgorela – sve u njoj je izgorelo. I fotografije su izgorele. Tako da mi nemamo nijednu sliku naše majke. Ni našeg brata Maksima. Ja se njegovog lika ne sećam.

Tokom rata naš otac se razboleo. I toga se sećam. Bilo je to strašno. Razboleo se od tifusa. Znam da mu je jezik bio obložen nekom belom skramom i da je tražio kašiku da to skida.

Sa nama je bila i naša maćeha. Ona je vodila računa o nama i bila je jedna fina žena. Bila je jako dobra žena. Posle nismo imali neki kontakt sa njom. Ja mislim da je Jovan-

ka bila uvređena što se naš otac posle majčine smrti ponovo oženio. Tako da ona nije mogla da prihvati tu ženu. A ta žena je bila jako dobra prema nama. Ali ona nije ni fizički, ni na bilo koji drugi način odgovarala Jovankinoj idealizovanoj slici naše majke. Tako da, kako da kažem, mi posle nismo održavale kontakte. A mislim i da nam je bilo krivo što nas je dala u dečji dom, kada je naš otac umro. Sahrinili su ga nedugo nakon što je poginuo naš brat Maksim. I to su bili strašni dani. Jer, kad je otac umro, nas su poslali u dečji dom. To je već bilo pred kraj rata.

KAO DA ME VODE U KONCENTRACIONI LOGOR

Posle sam se godinama sećala dečjeg doma i odlaska u dečji dom. Godinama sam sanjala da me jure da me strpaju u koncentracioni logor. Jer, ja sam to tako doživela. Petnaest godina posle toga sanjala sam naš beg jer su nas jurili po selu i konačno, kad su nas uhvatili, sproveli su nas u Otočac, u dečji dom.

Sećam se samo da sam na putu ka Otočcu bila impresionirana prvom kućom koju sam videla a koja je imala krov. Već sam bila zaboravila kako izgleda kuća sa krovom, jer naše selo su zapalili i ja više posle toga kuću sa krovom nisam videla. Ništa kasnije što sam videla u životu, ni palate, ni crkve, ni grandiozne građevine, nisu me toliko impresionirale kao ta najobičnija kuća koja je imala krov, koju sam videla na putu za Otočac.

SA ZOROM KOD BODLJIKAVE ŽICE

Zoru i mene su zajedno odveli u Otočac. Onda su nas tu razdvojili. Mene su stavili u mali dom, a Zoru u veliki dom.

Razlog tog razdvajanja bila je neka ruska politika, koja se tada sprovodila. Naime, polovina dece iz Like ostala je, tokom rata, i bez oca i bez majke. U domu se sprovodila politika da nema prirodnih braće i sestara, nego smo sada svi jedni drugima braća i sestre. Tako, tom politikom služeći se, oni su nas razdvojili u dva doma. I nama je bilo jako, jako teško zbog toga. Obe smo patile.

Znam samo da smo se nas dve tajno sastajale, kao da smo bile u logoru. Sastajale smo se na nekoj žici koja je delila ta dva doma. Jednom prilikom neko nas je pojurio i ja sam se rasekla na bodljikavu žicu koja se nalazila između dva doma. I sada imam ožiljak na nozi od toga.

LAŽNA VEST O JOVANKINOJ POGIBIJI

Nakon dve godine, kada smo završile osnovnu školu, nas dve su iz Otočca najpre preselili u Gospić, gde smo bile godinu dana. Tu smo završile četvrti razred osnovne škole.

Posle toga mene su premestili u internat u Otočac, a Zoru su prebacili u Vukovar. Taj rastanak delovao je tako strašno kao da se nikada više nećemo sastati. To je bilo neljudski.

Tri godine, koliko smo provele u dečjem domu, dve u Otočcu i jednu u Gospiću, niko nas nikad nije posetio. Niko nije zapitao za nas.

Tokom rata Zora i ja smo videle oca kako je umro. Videle smo ga mrtvog. Videle smo brata Maksima kad su ga drugovi doneli mrtvog. Brat Petar je istoga dana pobegao u partizane i o njemu nismo ništa znale. Kad smo bile u domu, čule smo za Jovanku da je poginula u ratu. Tako su nam rekli. Osećale smo da nemamo nikoga svog.

Jer, u to vreme bila je svakodnevna pojava da stižu informacije da je neko poginuo ili da je poslat u logor, da je ranjen ili nestao. Svašta se pričalo. Tako da su te priče bile, ne mogu da kažem normalna, ali, svakako, svakodnevna pojava.

JOVANKINO PISMO – PARTIZANKA JE ŽIVA

Jednoga dana Zoru su pustili da dođe iz velikog doma kod mene. Pustili su je zvanično da dođe. I ona je donela jedno pismo.

Pisala je Jovanka i tad smo saznali da je živa. Znale smo da je partizanka, a sad smo saznale i da je živa.

Ne sećam se tačno šta je pisalo u pismu, samo znam da je stiglo negde oko mog rođendana. I znam da mi je čestitala rođendan. Bilo je to 1946. godine. Onda sam taj datum uzela sebi za rođendan jer niko nije znao kad sam tačno rođena.

Kad je Zora donela pismo, vaspitačica ga je, takođe, pročitala, pa kad je videla šta piše u pismu, onda se pismo čitalo i u malom i u velikom domu. Javlja se partizanka Jovanka – preživela je. Preživela je – to je bila velika vest, značajna vest. Znam samo da sam bila beskrajno ponosna zbog pisma i onoga što je u njemu pisalo.

NIJE NAS ZATEKLA U DOMU

U Otočac su me vratili u septembra 1946, na početku školske godine. Jovanka je došla da nas pokupi, ali nije nas zatekla. Mi smo te godine, sa domom, bile na letovanju u Baškoj na Krku.

Ona je u domu za nas ostavila neke stvarčice, koje nam je kupila.

Posle toga mene su prebacili u Otočac. Dali su mi ono što sam imala na sebi i neke materijale, koje je Jovanka kupila za nas, i poslali me u internat na Otočac. To više nije bio dečji dom nego internat u koji su dolazila deca iz okolnih sela i mesta, a tu je bilo i nekoliko nas domaca.

A ja sam se u Baškoj nabola na neko staklo na plaži. Nikom to nisam prijavila i noga je počela da mi otiče, a kad je već bila crvena dopola, mene pošalju na operaciju. Imala sam operaciju malog prsta zbog infekcije koja se pojavila. Kad sam se vratila u internat, došla sam samo u onome što sam imala na sebi. Nisam imala presvlake, čak ni čarape. Nije se imalo gde ni kupiti čarapa. Sve se kupovalo na tačkice ili za novac, a ja nisam imala tačkica, nisam imala ni novca i tako sam sačekala zimu bosa. Pardon, u cipelama ko zna koji broj, ali sa štiklom, koje sam dobila od Crvenog krsta.

Naš brat Petar je pre toga prvi put došao da nas poseti i kupio nam je cipele. To su bile plitke cipele, a ja sam čula da preko Crvenog krsta možeš da dobiješ duboke cipele. To mi je bio san, da imam duboke cipele, ali odvalim đon. Dođem kod upravnika internata tako capkajući. On me pošalje u neku sobu da izaberem cipele. I meni se dopadnu te sa štiklom.

Sećam se da sam pisala Jovanki o tome da nemam cipele, uglavnom, ona je poslala duboke crne cipele u dom i zamolila upravnika da me dovede u Beograd.

Zora je u međuvremenu sama došla u Beograd a mene je doveo upravnik doma.

Tako nas je Jovanka pronašla i uzela kod sebe. Ona nas je odgajila.